

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,
д.е.н., професор, Національна академія внутрішніх справ

Тінізаційна складова економічної динаміки в Україні

У статті розглядаються закономірності динаміки тінізаційних процесів в Україні, особливості окремих фаз тіньового циклу.

Ключові слова: циклічність тінізаційних процесів, їх фаз, циклічність нахилу до вестернізованих або традиційних форм тінізації в Україні.

В статье рассматриваются закономерности динамики тенезационных процессов в Украине, особенности отдельных фаз теневого цикла.

Ключевые слова: цикличность тенезационных процессов, их фаз, цикличность уклона в сторону вестернизированных или традиционных форм тенезации в Украине.

The article deals with the laws of the dynamics of processes in tenizatsionnyh Ukraine, especially the individual phases of the shadow of the cycle.

Keywords: tenizatsionnyh cyclical processes, their phases cyclical bias towards vesternizovannyh or traditional forms of shadowing in Ukraine.

Постановка проблеми. Існування системних тіньових явищ обумовлює необхідність продовження та поглиблення системного їх вивчення. У зв'язку з цим застосування засобів удосконалення методологічного інструментарію досліджень тіньової економіки на основі вивчення динаміки тінізаційних процесів є актуальним напрямом економічних досліджень, засобом поглиблення вивчення природи тіньових процесів і механізмів.

Необхідність протидії системній тінізації економіки знайшла відображення в ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актів держави, таких як Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки (схвалена Указом Президента України від 21.10.2011 №1001), Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» (2011), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003, №84/2003), проект Державної програми детінізації економіки, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005, №1615/2005), постановвах Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки» (2006, №1767), з питань відстеження процесів тінізації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання, цілому ряді відомчих актів тощо.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Основні результати з дослідження тіньової економіки висвітлені у працях вітчизняних вчених – В.Д. Базилевича, А.В. Базилюка, О.І. Барановського, В.М. Бородюка, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибури, В.М. Поповича, О.В. Турчинова та інших. Значний внесок у розробку адміністративно-правових, кримінально-правових, кримінологічних аспектів протидії тіньовій економіці здійснили вітчизняні вчені-юристи. Однак у зв'язку з недостатнім системним вивченням явища тіньової економіки, закономірностей побудови окремих її інституційних

підсистем, зокрема динаміки тінзаційних процесів, існує потреба у подальшому спеціальному їх дослідженні.

Метою статті є подальше дослідження інституційної динаміки тінзаційних процесів, закономірностей посилення окремих форм тінзації.

Виклад основного матеріалу. Вивчення природи соціально-економічного процесу, його структури, визначення динаміки змін у ньому визначає необхідність звернення до дослідження її закономірності та послідовності. Протягом двох з половиною тисячоліть філософи використовують лише три образи закономірного розвитку: лінійні, циклічні та поєднання їх. Усе більшого поширення та теоретичного значення набуває звернення до динамічної послідовності розвитку соціально-економічного процесу як циклічного. Велике значення у зв'язку з цим отримує звернення з цих методологічних позицій і до аналізу динаміки та причин коливань факторів тінзації соціально-економічних відносин.

Якщо проблема циклічності перебуває у центрі уваги філософів протягом багатьох сторіч, то економісти звернули на неї увагу відносно недавно, на початку XIX ст. Саме тоді у роботах Ж. Сисмонді (1773–1842), К. Родбертуса-Ягецова (1805–1875) та Т. Мальтуса (1766–1834) предметом дослідження стали кризові і циклічні процеси в економічній сфері. Перелічені автори скоріш належали до представників економічних шкіл, які досліджували маргінальні течії економічної думки. Що ж до економістів, які належали на той час до її ортодоксальних напрямів, то вони відкидали ідеї циклічності динаміки розвитку, як такі, що суперечать закону Ж. Сея, згідно з яким попит завжди дорівнює пропозиції. Якщо у А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Ст. Мілля, А. Маршалла проблема циклу і згадується, то лише як часткова проблема економічної динаміки. К. Маркс був одним із перших економістів, який приділив цій проблемі велику увагу.

Великого значення для дослідження закономірностей економічної динаміки набули дослідження з так званої теорії довгих хвиль економічної кон'юнктури, які були розпочаті на початку XX ст. О. Гельфандом (Парвусом), Я. ван Гельдереном і С. де Вольфом, М. Туган-Барановським, К. Вікселем, В. Парето та ін. Проте найбільший внесок вніс російський вчений М.Д. Кондратьєв (1892–1938), який опублікував декілька фундаментальних праць з цієї теорії. Інтерес М.Д. Кондратьєва до проблеми довготривалої періодичності пояснювався насамперед спробами створити універсальну теоретичну концепцію, яка охоплювала б усі види циклічних коливань і була б придатною для побудови як коротко-, так і довгострокових прогнозів розвитку економіки.

М.Д. Кондратьєв дійшов висновку, що довгострокові коливання в економіці мають системний, циклічний характер. Він виділив інституціональну структуру, розвиток яких, на його думку, характеризується довгочасною періодичністю, циклічністю, і припустив наявність внутрішнього взаємозв'язку між ними. Йдеться про нерівномірність та асинхронність науково-технічного прогресу і процесу нагромадження ка-

піталу, про стрибкоподібні зміни в технологічній структурі виробництва і в умовах грошового обігу, про наростання і ослаблення суспільно-політичних, економічних процесів і процесів втягування нових країн у систему світового ринкового господарства. Важливим у зв'язку з цим є висновок про наявність циклічності тінзаційних процесів як складових соціально-економічної динаміки.

Якщо вдатися до пошуку закономірностей динаміки тінзаційних процесів на підставі досить великого історичного досвіду реформування в Росії, накопиченого у XIX та XX століттях, звертають на себе увагу дві своєрідні риси цих процесів. По-перше, при аналізі досвіду проведення реформ неможливо не помітити стійку здатність до їх відтворення через кожні 20–30 років, збереження при цьому в цих реформах загальної спрямованості на вестернізацію, наявності тісного взаємозв'язку російських реформ з довгохвильовими коливаннями західної ділової активності, яка знайшла своє відображення у ділових циклах М.Д. Кондратьєва. По-друге, результати аналізу реформ свідчать про наявність постійного відтворення зворотного (інверсійного) руху реформ або, у всякому разі, їх явного гальмування щодо вестернізації, тобто запозичення якості західної модернізації, його обмеження та витіснення з економічного простору. Контрреформи закінчуються новим загостренням соціально-економічних конфліктів, суспільних криз [1, с. 69].

Вивчення історії трансформаційних процесів на теренах колишньої Російської імперії, СРСР дає можливість виявити їхню циклічну природу. Так, спочатку вона була викрита на етапі так званого соціалістичного розвитку СРСР у вигляді системи перебудов – «воєнного комунізму», «нової економічної політики», «великого перелому», хрущовсько-косигінських, брежневських реформ, горбачовської перебудови [2, с. 31–40]. Подальше вивчення циклічної природи трансформаційних процесів привело до розуміння того, що окремі етапи трансформацій мають системний характер і є ланками єдиного процесу модернізації, який має період обертання майже у два століття. У зв'язку з цим сучасні трансформаційні процеси слід розглядати як їх чергову фазу.

В історії російських реформ XIX і XX ст. В. Рязанов виділяє п'ять найбільш значних їх хвиль, що мають загальну спрямованість на активізацію формування ринкових відносин. Перша хвиля охоплює період з початку XIX ст. до 20-х років XIX ст., друга – з кінця 50-х років до середини 70-х XIX ст.; третя хвиля – з середини 90-х років XIX ст. до Першої світової війни (при цьому період НЕПу виступає як певна післяреволюційна реанімація попередніх реформ Вітте і Століпіна); четверта – з другої половини 50-х до кінця 60-х років XX ст.; і нарешті, п'ята хвиля реформ виникає з середини 80-х років і продовжується по цей час [1, с. 70].

Висунення як гіпотези припущення про те, що всі п'ять хвиль економічної трансформації не ізольовані одна від іншої, а виступають ланками єдиного процесу модернізації, наявності гіперциклу модернізації, який продовжується про-

тягом двох століть, потребує відповідного висунення гіпотези про загальну основу спадковості цієї модернізації. Такою основою, на наш погляд, може виступати циклічний процес реакції обмеженої модернізації малого суспільства на модернізаційні хвилі західного (сучасного) суспільства, адаптація малого (східнослов'янського) суспільства до змін та напрямів розвитку великого (західного). Цей вплив на мале суспільство відбувається в межах наступних фаз мікроциклу – тиск капіталістичної організації – стиснення, архаїзація общини; зворотна реакція, розширення та трансляція общинної організації – обмеження та перетравлення общиною капіталістичної організації в організмі малого суспільства. Кожна зміна в динаміці фаз циклу тісно зв'язана з динамікою тінізації, відповідними її фазами. При цьому процес економічного циклу, перехід від однієї фази до іншої, їх протиріччя обумовлюють тенденції тінізації.

Запропонована основа циклів модернізації має, на наш погляд, суттєві аргументи на свою користь. Так, ознайомлення з історією вітчизняних реформ дає підстави переконатися в тому, що всі п'ять їх хвиль достатньо точно збігаються з підвищувальними фазами довгих хвиль світової кон'юнктури [3]. Це вказує на не випадковість і сучасної фази циклу, яка виявилася в ринкових реформах кінця XX – початку XXI ст. у нашій країні. Система державного управління вступила у глибоку кризу, яка обумовлює посилення процесів тінізації, які знову ж таки збіглися із виникненням підвищувальної фази п'ятого великого циклу ділової активності. Можна говорити про існування стійкого та відтворюваного зв'язку, симетричності реформування вітчизняної економіки, з накопиченням кризового потенціалу в процесах державного управління, їх тінізацією в умовах сучасного циклу з «великими циклами» М.Д. Кондратьєва, що свідчить, зокрема, про високі прогнозні цінності самої кондратьєвської теорії хвильово-циклічного розвитку економіки для дослідження періодичності процесів посилення тінізації економіки. Період чергового економічного циклу має тісний кореляційний зв'язок із значним зростанням злочинності, в тому числі в економічній сфері. Так, наприклад, друга хвиля циклічних реформ (50–70-ті роки XIX ст.) симетрично пов'язана з стрибкоподібним зростанням злочинності проти особи, проти власності, що викликало необхідність проведення глибокої поліцейської реформи відповідно до її якості нового нормативного забезпечення, суттєвого вдосконалення оперативної-розшукової діяльності [4, с. 123–133].

Важливим аспектом дослідження закономірностей розвитку процесу тінізації та її хвильово-циклічної власної природи у східнослов'янському суспільстві є існування властивості інверсії (зворотного руху) у ході проведення соціально-економічної модернізації [5]. За нею стоїть, на думку В.Т. Рязанова, дія контрринкової тенденції, яка за певних, передусім політичних та ідеологічних, умов, а також залежно від перегрупування у владних структурах держави може привести до виникнення напівринкового або переважно неринкового типу гос-

подарювання. Так, результатом економічного реформування в СРСР у 50–60-ті роки, які забезпечили необхідні передумови для сучасної модернізації, стало утворення гібридного (змішаного) типу ринку, що являє собою специфічну систему господарювання, засновану на деформованих ринкових механізмах, своєрідного «бюрократичного ринку» – із сильними державними важелями впливу на економіку, переважанням державного апарату управління та великомасштабними секторами тіньової економіки [1, с. 73].

У цілому правильно характеризуючи наслідки незавершеної модернізації у малому суспільстві, В.Т. Рязанов, на нашу думку, потрапляє в методологічну пастку, коли намагається на підставі застосування критерію «ринковості» до процесів модернізації простежити їхню внутрішню об'єктивну логіку. Хвильово-циклічний процес модернізації східнослов'янських суспільств відбиває двоєдино гомеорезно-гомеостазний механізм розвитку залежного (малого) суспільства, його намагання, з одного боку, не відстати від більш передової на даний час цивілізації, а з другого – зберегти свою тотожність серед вимушено швидкоплинних соціально-економічних процесів модернізації.

Хвильово-циклічний процес модернізації малого суспільства має закономірну тіньову складову, що пов'язано з іманентно притаманною цьому процесу кризи державного управління. У зв'язку з цим процес тінізації теж має циклічну природу, певні фази циклу. Першій фазі циклу модернізації – розширенню експансії західної економіки в селянську економіку – відповідають специфічні особливості її тінізації. Так, цій фазі – фазі тіньового піднесення – притаманне загострення міжсекторного структурного розриву та гібридизації.

Процес модернізації економіки залежних країн пов'язаний з проблемою асинхронного розширеного відтворення елементів, що утворюють економіку цих країн, у зв'язку з цим утворенням у ній структурних розривів – «порожнеч» на тому місці, де повинно існувати яке-небудь виробництво, необхідне для забезпечення збалансованого розвитку економіки [6, с. 93–100].

На відміну від розвинених країн, де структурні розриви мають внутрішньосекторний характер, а в економічній структурі присутні всі необхідні для синхронного розвитку елементи, в залежних країнах, до яких належать країни селянської, общинної цивілізації, відсутній ряд блоків економічної структури, необхідних для нормального збалансованого розвитку. Це обумовлено самим характером розвитку залежної економіки, способом модернізації цих країн, яка має виконати функцію підтягування до зміни циклічних етапів технологічного способу у розвинених країнах.

Для подолання високого компенсаційного бар'єра на основі модернізації здійснюється впровадження новітньої промислової техніки і технології зовні в економіку залежних країн, що розциклює циклічне до того виробництво (за власною траєкторією циклу). При цьому виникає технологічний розрив, сутність якого виявляється у тім, що переривається процес по-

ступового розвитку автохтонної технологічної структури, а в саму цю структуру вмонтовуються створені поза нею технологічні блоки. Процес відтворення у залежних країнах втрачає характерну для розвинутих країн на всіх її етапах руху безперервність і стає віднині можливим лише в умовах обміну частини їх продукту на засоби виробництва з розвинутих країн.

Таким чином, одним із базових атрибутів економічної структури країн селянської цивілізації є відсутність в ній ряду блоків, необхідних для синхронного розвитку, а звідси і потреба у періодичній модернізації. Критична маса господарських блоків, необхідних для синхронного розвитку, визначається наявністю такої ситуації, коли всі елементи економічної структури функціонують і підтримують процес розширеного відтворення, не маючи потреби у підтримці ресурсами, що надходять до системи централізованого безеквівалентного перерозподілу. Таку критичну масу господарських блоків С.В. Онищук та М.В. Білоусенко називають цілісною індустріальною структурою (ЦІС) [6, с. 95]. Особливо велике значення в умовах ЦІС має інфраструктура. Якщо за обсягами виробництва валового внутрішнього продукту на душу населення залежні країни відстають від розвинутих у десятки разів, то щодо рівня інфраструктурної щільності – у сотні та тисячі разів.

Якщо у розвинутих країнах за наявності ЦІС структурні розриви виникають тільки всередині економічних блоків, то у залежних країнах вони мають міжблоковий характер, що призводить до глибокої деформації всього відтворювального механізму. Відсутність в економічній структурі залежних країн ряду необхідних господарських блоків призводить до різкого зниження ефективності функціонування сусідніх блоків, неможливості здійснювати відтворення без широкого використання централізованого позабартісного перерозподілу на їх користь виробничих ресурсів суспільства, які вилучаються з інших секторів економічної структури.

Стан економічної структури, при якому відсутність будь-якого блоку економічної структури, необхідного для структурного розвитку, призводить до неможливості для сусідніх блоків функціонувати без перманентного централізованого позабартісного перерозподілу на їх користь суспільних ресурсів, що вилучаються із інших блоків, має назву структурного розламу. Останній є якісно новим явищем, яке має суттєві відмінності за наслідками для розвитку тінзаційних процесів від структурного розриву.

Ключова роль держсектора в економіці залежних країн визначається відсутністю тут цілісної індустріальної структури, в межах якої тільки і можливе функціонування економічної системи на базі приватної власності та західної моделі ринкового розвитку. Відсутність ряду необхідних для синхронного розвитку господарських блоків і наявність потреби в їх нагальному формуванні перетворює процес мобілізації накопичених ресурсів державою (як своїх, так і залучених) і спрямування їх на розширене відтворення у вигляді інвестицій, прямих державних дотацій чи непрямих субсидій у вирішальний фактор економічного розвитку.

У зв'язку з цим ефективність дій держави, ступінь економічної безпеки її управління набуває принципового значення. Поєднання глибокої кризи державного управління, її тінзації та криміналізації зі структурним розламом – суттєвими обсягами участі держави в перерозподільчих процесах – обумовлюють масштабні рівні тінзації.

Таким чином, міжсекторний розлам, його циклічність разом з іншими протиріччями незавершеної модернізації, наприклад, «гібридизацією» влади, призводить до виникнення потужної тінзації економічних процесів та їх циклічності, зокрема нерівномірності щодо використання ресурсів влади, явищ бюрократизації, розвитку корупції, функціонування елітної економіки тощо.

Базисною матрицею динаміки тінзаційних процесів виступає фундаментальне інституційне співвідношення динаміки гомеорезу системи до гомеостазу розвитку, тобто співвідношення динаміки модернізації до динаміки засобів збереження, забезпечення тотожності соціально-економічної системи. Вихід за межі їх відповідності, адекватності один до одного є найсуттєвішим, фундаментальним фактором тінзаційного піднесення (як у фазі тіньового піднесення, так і у фазі занепаду).

Як відомо, М.Д. Кондратьєв причини великих циклів економічної кон'юнктури бачив у процесах радикального перерозподілу накопичених капіталів, що виявляються зовнішньо у глибоких реформах індустрії і революції техніки... Але цей процес органічно зв'язаний з виникненням структурного розламу і разом з цим цілої системи тіньових ефектів – явищ системної бюрократії, виникненням та функціонуванням паразитарної елітної економіки тощо.

Так, характерними ознаками першої фази тінзації – тіньового піднесення [7, с. 7], яка має кореляційний зв'язок і синхронізована відповідно з фазою архаїзації прообщинних структур, є нахил до вестернізованих форм гібридизації влади і корупції, формування паразитарної елітної економіки й активізація фінансових порушень у зовнішньоекономічній сфері, зокрема податкових, бюджетних тощо.

Друга фаза модернізації економіки, якій характерна тенденція до інверсії соціально-економічної структури і контрнаступ традиційної кланової організації, пов'язана зі спадною фазою тінзації, якій притаманна наступна структура: одержавлення тінзації – переведення її у міжсистемну адміністративну площину, функціональне закріплення державою тінзації за певними державними структурами та механізмами, наприклад, при прийнятті державних управлінських рішень, вплив на організаційні злочинні угруповання у тіньових владних інтересах, більша закритість держави селянської організації по відношенню до західної, одержавлення бюрократії, розвиток неформальної економіки у сфері державно-публічної діяльності.

Відтворення певних «природних» характеристик тінзаційних процесів в Україні означає завершення окремого тіньового циклу і перехід до іншого [8; 9, с. 10–14].

Висновки

Таким чином, тінізаційний процес та його динаміка мають циклічний характер. Базисною матрицею динаміки тінізаційних процесів виступає фундаментальне інституційне співвідношення динаміки гомеорезу системи до гомеостазу розвитку, тобто співвідношення динаміки модернізації до динаміки засобів збереження, забезпечення тотожності соціально-економічної системи. Вихід за межі їх відповідності, адекватності один до одного є найсуттєвішим, фундаментальним фактором тінізаційного піднесення (як у фазі тінювого піднесення, так і у фазі занепаду).

Так, характерними ознаками першої фази тінізації – тінювого піднесення, яка має кореляційний зв'язок і синхронізована відповідно з фазою архаїзації прообщинних структур, є нахил до вестернізованих форм гібридизації влади і корупції, формування паразитарної елітної економіки й активізація фінансових порушень у зовнішньоекономічній сфері, зокрема податкових, бюджетних тощо.

Друга фаза модернізації економіки, якій характерна тенденція до інверсії соціально-економічної структури і контрнаступ традиційної кланової організації, пов'язана зі спадною фазою тінізації, якій притаманна наступна структура: одержавлення тінізації, переведення її у міжсистемну адміністративну площину, функціональне закріплення державою тінізації за певними державними структурами та механізмами, наприклад, при прийнятті державних управлінських рішень, більша закритість держави селянської організації по відношенню до західної, одержавлення бюрократії, розвиток неформальної економіки у сфері державно-публічної діяльності.

Особливості циклічної динаміки тінізації потребують свого врахування у стратегії детнізаційної діяльності держави, її конкретизації в оперативних та тактичних заходах детнізаційної політики.

Список використаних джерел

1. Рязанов В.Т. Реформы и циклы модернизации российской экономики / В.Т. Рязанов // Российский экономический журнал. – 1992. – №10. – С. 69–78.
2. Бестужев–Лада И. Преодоление проблемных ситуаций в управлении социальными процессами / И. Бестужев–Лада // Вопросы экономики. – 1992. – №1. – С. 31–40.
3. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. – 523 с.
4. Пиджаренко А. История и тайны уголовного и политического сыска / А. Пиджаренко. – К.: Юринформ, 1994. – 339 с.
5. Волновые процессы в общественном развитии / В.В. Василькова, И.П. Яковлев, И.П. Барыгин и др. – Новосибирск, 1992. – 227 с.
6. Онищук С.В. Исторические типы общественного всепроизводства: политэкономия мирового исторического процесса: [2-е изд.] / С.В. Онищук, М.В. Белоусенко. – Донецк: РИА Дон ГТУ, 1999. – С. 93–100.
7. Сігер Ч. Загальний стан та передумови розвитку фінансового ринку в Україні / Сігер Ч., Паттон Х. – К.: FMI, 2000. – 191 с.
8. Предборський В.А. Детнізація економіки у контексті трансформаційних процесів / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
9. Предборський В.А. Тінізаційні властивості елітної структури українського суспільства / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. пр. Науково-дослідного економічного ін-ту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – 2012. – №12. – С. 10–14.

В.В. КОВАЛЕНКО,

д.е.н., професор, Одеський національний економічний університет,

Б.А. ДАДАШЕВ,

д.е.н., професор, Севастопольський інститут банківської справи «УАБС НБУ»

Роль комунікаційної політики Національного банку України в реалізації стратегії макропруденційного нагляду та регулювання

У статті розглянуто основні підходи до ролі комунікаційної політики в діяльності центральних банків. Визначено поняття макропруденційного регулювання та нагляду. Розглянуто макропруденційні заходи, що використовуються у світовій практиці. Обґрунтовано суб'єкти і об'єкти комунікаційної політики щодо макропруденційного регулювання та нагляду та визначені очікувані результати від її реалізації.

Ключові слова: комунікаційна політика, центральний банк, макропруденційне регулювання та нагляд, банківська система.

В статье рассмотрены основные подходы к роли коммуникационной политики в деятельности центральных банков. Определено понятие макропруденционного регулирования и надзора. Рассмотрены макропруден-